

Jana Geršlová

„ODBORNÍCI BEZ DUCHA A POŽITKÁŘI BEZ SRDCE“ ANEB PROČ ETIKA V PODNIKÁNÍ ?

Součástí našeho života v hospodářské oblasti se pomalu, ale s o to větším důrazem stává otázka etiky. Země s vyspělou tržní ekonomikou se těmito otázkami začaly vážně zabývat v 70. letech, je tedy možné navázat a použít výsledky diskusí v našich nových podmínkách, případně se ohlédnout do naší vlastní historie a podívat se na etické chování a postoje podnikatelů z první republiky.

V popředí diskuse o etických otázkách v podnikání, tedy aktuálního společenského tématu, stojí „homo oeconomicus“, čili nositel všech ekonomických aktivit. Existuje samozřejmě celá řada kritiků jeho chování, ovšem oficiálně je bez vady: vždy drží slovo, mluví vždy pravdu a nic než pravdu, vždy vyloží všechny informace na stůl, aniž by skrýval v pozadí držené strategické postranní myšlenky, nemá v úmyslu šidit či lhát atd. Tyto všechny skvělé vlastnosti ovšem nemají a ani nikdy neměli všichni aktéři hospodářského dění, se kterými naše společnost přichází do kontaktu. Ukazuje se stále více - především v souvislosti s nepříjemným dědictvím předchozí společenské éry- nutnost posunout do popředí právě otázky etické zodpovědnosti v ekonomických souvislostech.

Pokud vyjdeme z definic o chápání etiky jako učení o morálce a správném jednání z hlediska svědomí, určením obecně uznávaných hodnot ve společnosti, čili jakýchsi norem a jejich zdůvodněním, pak obsah pojmu hospodářská etika lze odvodit: zabývá se správným jednáním subjektů v hospodářské praxi podle obecně vžitých a platných pravidel¹⁾. Jejím základním výsledkem by mělo být definování cílů a norem jednání jednotlivce a státu na poli hospodářství, případně i jejich vzájemného vztahu. Ze všech prací o této oblasti etiky však vyplývá, že etika sama o sobě může ukázat cesty řešení, možnosti, ale v konkrétní situaci musí subjekt - stát, podnik, firma, podnikatel nebo zaměstnanec rozhodnout sám.

Téma etiky podnikání prošlo historickým vývojem a existuje opravdu pestrá škála nejrůznějších teorií, názorů a ekonomických učení. V některých z nich můžeme hledat paralely pro dnešek a řadu námětů k diskusi. Jedním z aktuálních odkazů jsou myšlenky významného německého filozofa Maxe Webera (1864-1920). K jeho odkazu se přihlásil v roce 1992 také i Institut německého hospodářství z Kolína nad Rýnem, který začal udělovat cenu Maxe Webera za práce z oblasti hospodářské etiky. Téma je ohraničeno mantinely „podnikatelského jednání mezi ekonomickou a sociální zodpovědností“. Hospodářská etika se tak stala jakousi „novou disciplínou“, která by měla vyvolat spolupráci ekonomických a filozofických disciplín ke spolupráci při „formování eticko-kulturních

norém dnešního moderního světa“²⁾. Z myšlenek Maxe Webera je dnes uváděn především okruh prací, které vznikly až po jeho příchodu na katedru národohospodářství univerzity ve Freiburgu. Jeho úvahy byly věnovány především analýze hospodářského konání nej-různějších subjektů a dalším otázkám hospodářské etiky a úlohy podnikatele. Co je především aktuální, jsou úvahy o etice myšlení a zodpovědnosti podnikatelů. Zodpovědnost pro Webera znamená, že člověk zodpovídá za ty důsledky podnikání, které je možno předpokládat. Do protikladu staví etiku smýšlení a uvádí ji do extrému jako příklad, kdy dobrý účel světlí prostředky, a je tudíž třeba počítat i se škodlivými důsledky podnikání³⁾. V dalších studiích M. Webera jsou zajímavé jeho úvahy o etice určitých povolání (dílo z r. 1905 *Protestantská etika a duch kapitalismu*). Uvádí příklad spisu B. Franklina (1706-1790), amerického osvícenského filozofa a politika, „Rada mladému obchodníkovi“, jako morální povinnost zajímat se o zvětšování svého kapitálu: „Pamatuj si, že čas jsou peníze..., že důvěra jsou peníze..., že peníze jsou povahy množivé..., že ten, kdo dobře platí, je pánem každé kapsy. Kdo je znám tím, že platí přesně a v dohodnutém čase, ten si může vždycky půjčit peníze, které jeho přátelé právě nepotřebují...“. Jako důležitý aspekt uvádí M. Weber tlak nejen na efektivní výrobu podnikatelů, ale také nutnost určité spotřeby a maximalizace úspor. Kromě těchto etických příkázání upozorňuje Weber i na skrytá nebezpečí povolání a odborné práce. Často je uváděno v jeho odkazu i varování před možnými negativy podnikání, aby odklonem od všestrannosti nevznikli „odborníci bez ducha nebo požitkáři bez srdce“.

V odkazu M. Webera je často možná až příliš zdůrazňována otázka dominantního postavení podnikatele a jeho zodpovědného jednání. Jeho zodpovědnost v jednání nejen v hospodářském životě, ale také např. jeho společenská zodpovědnost. Pokud bychom tuto otázku chtěli rozvést, pak lze na příkladech z naší vlastní historie doložit, že tuto filozofii podnikání ovlivnil ve firmách jejich zakladatel⁴⁾. I když někteří historikové především u typicky rodinných firem žertovně, ale popravdě konstatují, že „první pionýrská generace firmu založila, druhá generace ji vybudovala a přivedla do rozkvětu a třetí generace podnikatelů studuje dějiny umění...“⁵⁾, přece jen osobnost podnikatele je dominantním prvkem ve firmě. Jednak to byly osobní hodnoty zakladatele firmy, které spoluurčovaly jeho zásady podnikání, jeho postoj k práci, k firmě, k zaměstnancům. Tradice, které se utvářely ve firmách, se udržely po celá desetiletí a tento vývoj byl v českých zemích válkou a především obdobím po r. 1948 přerušen a zastaven. Ve společnosti do té doby existoval fenomén jakéhosi společenského vědomí etických hodnot. Etické postupy a postoje ve firmě se často proplétaly s oblastí, kterou dnes nazýváme podnikatelskou kulturou. Podnikatel se znal osobně se všemi svými zaměstnanci, denně procházeli provozu firmy a ovládali všechny postupy výroby. Všichni ve firmě tvořili jakousi „rodinu“. Znal také jejich rodinné zázemí svých zaměstnanců, často byli ve firmě zaměstnáni všichni členové rodin. Byly to velmi dynamické, často charismatické osobnosti, které vyžadovaly od svých zaměstnanců, společníků i ve své rodině rozhodnost a píli. Všem šlo předně a především o dobré jméno firmy. Postupně se firmy rozšiřovaly, zvyšoval se počet zaměstnanců a bylo nutné rozdělení nebo rozšíření výroby. Důsledkem se stala složitější hierarchie v podnicích, která vedla ke složitějším pracovním vztahům. I v této oblasti se dbalo na motivaci, na to, aby měli zaměstnanci zájem na výsledcích výroby. Řadě z nich se to s

úspěchem dařilo. Připomeňme Baťovy samosprávné dílny, zainteresování zaměstnanců řetězce obchodních domů Brouk&Babka na množství prodaného zboží, na námětech ke zlepšení prodeje, na vysokou úroveň prodeje. Příklady bychom našli mnoho.

Daleko více byla patrná otázka podnikatelské etiky směrem vně firmy. Především to byl vztah k zákazníkovi. Kvalitní služby, dodržení dodacích lhůt, prodej zboží odpovídajícího jakostí a kvalitou normám i ceně, včasné vyřízení reklamací. Heslo „náš zákazník - náš pán“ byl pro většinu podnikatelů kategorickým imperativem, boj o zákazníka s konkurencí však patrně ne vždy byl veden ve stylu fair. Proto byl také v r. 1927 přijat zákon proti nekalé soutěži⁶. Nekalá soutěž bylo nesprávné chování konkurentů z hlediska podnikatelské etiky a tyto přestupky byly konkretizovány - např. nekalá reklama, nesprávné označení původu zboží, zneužívání podnikových značek, ale i podplácení nebo porušování a využívání obchodního tajemství⁷. Při získávání zákazníka hrála důležitou roli také tradice firmy, zdůrazňovaná v reklamě. Ve vztahu k dodavatelům se předpokládala čestnost v jednání a dodržení všech ujednaných dohod, platebních podmínek atd. Pravdivost a poctivost byla deklarována a také pro většinu podnikatelů byla tím nejvyšším zákonem. Nezřídka se také stávalo, že např. obchodník, který nebyl schopen zaplatit své zboží, mohl být brán jako neschopný a morálně méněcenný člověk a mohl by také ztratit i svůj občanský kredit, a to především v menších městech a na venkově. Tyto zásady bylo nutné dodržovat a musely platit i pro vztahy s konkurencí.

Velmi diskutovaným okruhem i v dnešní době je vztah podnikatele ke společnosti. Např. v období první republiky se u nás tento vztah chápal jednak ve vztahu k vytváření dobrého sociálního klimatu ve společnosti - část zisku podnikatelé investovali do společnosti; konkrétnějším projevem pak bylo získání dobrého jména firmy ve vztahu k jejím potenciálním zákazníkům. Již jednou zmíněná touha po společenském uznání se v našich podmínkách - jako ostatně nikoliv poprvé v našich dějinách - projevila ve zvláštním fenoménu doby: nově nastupující vrstva společnosti, podnikatelé, se chtěla vyrovnat vrstvě odcházející, vrstvě, která historicky odcházela, totiž šlechtě. Proto podnikatelé často investovali do nákupu půdy, stavěli si sídla v historizujících slozích, kupovali panství i šlechtické tituly (ty ovšem byly v r. 1918 u nás zrušeny). Typickým příkladem v českých zemích byl František Ringhoffer, podnikatel a továrník, majitel smíchovského závodu na výrobu železničních vagonů. Mnoho známých podnikatelských osobností se zapojovalo do veřejného života. Již zmíněný Ringhoffer byl mnoho let starostou Smíchova, členem českého sněmu, Emil Škoda členem panské sněmovny ve Vídni, do společenského života se po vzniku Československa intenzivně zapojoval František Křížík, Tomáš Baťa byl od r. 1923 nepřetržitě starostou Zlína a jeho aktivity ve společenské oblasti vešly do historie.

Vraťme se však do současnosti. Tradice společenského vědomí etických hodnot zde byla. Vztah hospodářství, podnikání a etiky se postupně měnil a zvláštní etika, která zde v období socialismu vládla a kterou mnozí výstižně označovali heslem „kdo nekrade, okrádá vlastní rodinu“, je nepřijemným dědictvím pro období reformace. Zřejmě byla zrušena v období totality hranice mezi právním, protiprávním a trestným jednáním, která se ve vyspělých a civilizovaných společnostech utvářela dlouho a na základě jakéhosi

společenského konsensu. Tato hranice vlastně vymezovala prostor etického a neetického jednání nejen v celospolečenském vývoji, ale také v jednání hospodářských subjektů.

V současnosti jde o to, tuto hranici u nás znovu tvořit, hledat a vytyčovat. V této souvislosti se o podnikatelské etice přednáší na vysokých školách⁶⁾. Vazby etiky na ekonomiku a podnikání jsou důležité pro budoucí ekonomy, podnikatele a manažery. Vyžaduje to koordinaci přístupu a využití více přednášených předmětů managementu, personálního managementu a marketingu a nutnost aplikace těchto znalostí na sociální dovednosti studentů (simulované modelové situace v počítačových učebnách atd.). Mělo by to přimět posluchače k tomu, aby o nejrůznějších etických problémech a souvislostech začali uvažovat a uměli zaujímat nejrůznější stanoviska. Dále vznikla při Ekonomickém ústavu AVČR Společnost pro etiku v ekonomii a byznysu. V České republice pracuje také pobočka mezinárodní organizace EBEN - European Business Ethics Network, Evropská síť etiky v byznysu, která vznikla v roce 1987. EBEN si dal do vínku zajímavé poslání - posadit za jeden stůl vědce a teoretiky s obchodníky, aby si vyměňovali své názory a zkušenosti. Snahou je vytvořit jakousi „evropskou obchodní etiku“. Řadu akcí zorganizovala v České republice i nadace Patriae, která má ve svém programu mimo jiné také téma Byznys a etika.

Ne zcela ojedinělé názory v této diskusi o podnikatelské etice dneška se přiklánějí k názoru, že etické hodnoty do fungování společnosti nevnesou teoretikové, ale sami podnikatelé. Budou to právě oni, kteří přesně v duchu úvah M. Webera obnoví u nás podnikatelskou etiku. Ne ovšem proto, že budou osvícení četbou odborných statí o etickém konání, ale z prostého důvodu: získají přesvědčení o tom, že se jim to vyplatí. Transakce, které se konají v prostředí, kde se není možno spolehnout na důvěryhodnost partnera, se prodraží. Jakési samoregulační mechanismy by mohly daleko lépe než ministerstvo odstraňovat negativní jevy, jako je záměrná platební nekázeň, dodavatelská nesolidnost, nekalá soutěž. Zřejmě i v etice podnikání spočívá silný impuls pro vytvoření etiky celé společnosti, podnikatelská vrstva by mohla sehrát stabilizující roli v současném období. Etická zodpovědnost v celém okruhu hospodářského dění pak nebude luxusem, který si mohou dovolit podniky, manažeři, nebo i politikové pouze v období prosperity.

Otevíráme tak diskusi, ke které bychom rádi pozvali všechny, kteří podnikatelskou etiku považují za důležitý fenomén naší doby.

Poznámky:

- 1/ Wirtschaftsethik. Das Gewissen in der Wirtschaftspolitik. Wien 1984. Jednou z nejnovějších prací české provenience je skriptum Základy hospodářské etiky M. Bohatého. Praha, VŠE 1997.
- 2/ Max-Weber-Preis für Wirtschaftsethik 1992. Köln 1992, s. 27.
- 3/ P. Koslowski, jeden z předních současných německých filozofů zaměřujících se na oblast etiky, rozebírá teze Weberovy práce Wirtschaft und Gesellschaft (Hospodářství a společnost) v publikaci Prinzipien der Ethischen Ökonomie. Tübingen 1994.
- 4/ Podnikatelská osobnost je předmětem zájmu mnoha ekonomických disciplín a také se v poslední řadě i naši historikové začínají věnovat tomuto fenoménu z pohledu hospodářských dějin.

- 5/ Familienunternehmen. Wien 1992, s. 14.
- 6/ Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, zákon č. 111 ze dne 15.7.1927.
- 7/ Zajímavé jsou tresty: u přečinů trest vězením 14 týdnů až 6 měsíců nebo peněžitý trest od 20,- do 5000,- Kč nebo obojí; u přestupků peněžitý trest 50,- až 10000,- Kč nebo vězení (uzamčení) od tří dnů do jednoho měsíce - to hrozilo např. při nekalé reklamě, nesprávném označení původu zboží nebo nebránění trestnému činu v případě, že někdo o tom věděl.
- 8/ Podpora zařazení etiky do výuky na všech ekonomických školách je již samozřejmou věcí, o výuce podnikatelské etiky na vysokých školách ekonomického směru bylo uspořádáno mnoho zasedání a seminářů. Jedním z prvních učebních textů byla publikace L. Němcové Podnikatelská etika ve výchově. Praha, VŠE 1994.